

Met medewerking van: Ruben Flach, Derk Jan Poel, Trudy Eikelenboom, Wim Althuis, Jan Hendrik de Jonge,
Schrijvers voor Gerechtigheid, Gé Drayer, Time to Turn, Red een Kind, Herman Noordegraaf, Oikocredit en Tjirk van der Ziel

KERKENPAKKET

THEMA: OP WATER EN BROOD

ARTIKEL 1 IN DE GREEP VAN ARMOEDE

MICHA ZONDAG - 16 OKTOBER 2011

Micha Nederland →

IN DE GREEP VAN ARMOEDE

Door Dr. Tjirk van der Ziel

Er zijn maar weinig mensen die dit schrijnend contrast op onze planeet zo grondig heeft geobserveerd en beschreven als de Poolse journalist Ryszard Kapuscinski. Meer dan een halve eeuw trok hij door de derde wereld en reisde met name door Azië en Afrika. Omdat zijn werkgever voor die reizen weinig geld over had, leefde hij min of meer noodgedwongen met de armen en verschoppelingen. Hij hobbelde mee op oude, roestige vrachtwagens, zwierf met nomaden door de woestijnen en logeerde in kleine dorpen. Hij is gefascineerd door mensen die al worstelend iets van hun leven proberen te maken.

„Armoede is niet alleen een probleem van eten. De honger waarover men praat en die men wil beperken door hier en daar eten te sturen, is maar een topje van de ijsberg. Achter het begrip ‘honger’ gaan vreselijke levens- en woonomstandigheden schuil, ziekten, analfabetisme, agressie, gebroken families, verdwijning van de sociale samenhang, het ontbreken van een toekomst.”¹ Van de 6,5 miljard mensen leeft grofweg eenderde in welvaart, tweederde in armoede. Een kloof die almaar groter wordt omdat de bevolking in het Zuiden veel sneller stijgt dan in het Noorden. Miljoenen zijn gedwongen tot nietsdoen, omdat de grond niets opbrengt, omdat ze geen plek meer hebben om te wonen, omdat ze vastzitten in een neerwaartse spiraal van ellende. Armoede is het grootste ongeluk dat een mens kan treffen, het is een cultuur van uitzichtloosheid.

Op een zijspoor

Maar al staat je wieg in het Westen, dat is nog geen garantie voor een goed en zorgeloos leven. Sterker, ook hier komt gebrek voor. Brussel becijferde onlangs dat in de Europese Unie naar schatting 43 miljoen mensen niet elke dag een warme maaltijd kunnen betalen.² Dertien miljoen mensen maken gebruik van de voedselbanken, die ooit zijn ontstaan om de overschotten aan Europese landbouw weg te werken. Nu doen ze dienst om de ergste nood onder de armen te helpen. Nederland telt 110 lokale voedselbanken, waar wekelijks achttienduizend huishoudens een beroep op doen. Die voedselbanken doen goed werk, want jaarlijks gooien wij ongeveer 1,6 miljard aan eten weg. Ze gaan dus ook verspilling tegen.³

Armoede is meer dan gebrek aan geld. Europa kent sinds 1994 een specifieke definitie: „Armen zijn mensen, gezinnen en groepen mensen wier middelen (materieel, cultureel en sociaal) zo beperkt zijn, dat zij uitgesloten zijn van de minimaal aanvaardbare levenspatronen in de maatschappij waarin zij leven.”⁴ Met andere woorden, er is sprake van achterstand op de rest van de bevolking: je kunt geen nieuwe kleren kopen, een nieuwe wasmachine aanschaffen, niet op vakantie gaan, of lid worden van een vereniging. Arme mensen ervaren de druk om gewoon mee te doen, om net als de rest te zijn. En dat is lastig in een samenleving die meedoen vooral vertaalt in termen van consumptie en economische groei. Armoede heeft vooral te maken met sociale uitsluiting.

Hoe ziet armoede hier er eigenlijk uit? Stella Braam trok als journaliste wekenlang op met daklozen in Amsterdam, deelde hun leven, maakte vrienden, schreef hun verhalen op. Zij wilde wel eens weten hoe het voelt om ‘s nachts op een stuk karton te slapen. „Als de klok van de Westertoren twaalf keer slaat, is de portiek al mudjevol. Jong en oud zit, ligt en kruipt over elkaar heen. Alles wat kou verdooft, gaat rond, zoals cocaïne, port, pillen en joints. Heel wat buitenslapers zeggen dat ze geschorst zijn door de hulpverlening. Velen zijn ook op de vlucht.”⁵ Zo ziet de onderkant van de samenleving er uit, wil Stella Braam maar zeggen. Een beeld waar we liever niet aan denken, waar we altijd met een grote boog omheen lopen. De Belgische onderzoeksjournalist Bart Demyttenare deed hetzelfde in Brussel. Hij leerde straatbewoners kennen, die sukkelen met hun gezondheid en er veel ouder uitzien dan ze in werkelijkheid zijn: het

buitenleven in kou en hitte, de eenzijdig voeding, het gebrek aan lichaamshygiëne en jarenlange drankmisbruik laten diepe sporen na. De meesten worden niet oud. Na anderhalf jaar intensief onderzoek, veld- en schrijfwerk constateert hij dat armoede een veel groter maatschappelijk probleem is dan de overheden zeggen.

„Dertien procent van de Belgen leeft in armoede. Zo'n groot percentage kan men bezwaarlijk als marginaal of te verwaarlozen noemen. De kloof tussen arm en niet-arm is ontzettend groot. Beide werelden weten nauwelijks iets over elkaar. Deze kloof wordt in stand gehouden door onwetendheid en onverschilligheid. Armoede is een fundamenteel onrecht. Niemand kiest voor een leven in de marge van de samenleving.”⁶

Menswaardig

Maar er bestaat ook veel onzichtbare armoede, mensen die wel hulp zouden kunnen gebruiken maar zich schamen om hun hand op te houden. Mede daarom is het zo lastig armoede goed in kaart te brengen. In Nederland kennen we de Armoedemonitor.⁷ Daarin staan veel statistische gegevens over aantallen mensen die leven onder of net op een bepaald inkomen. Het sociaal minimum geldt als wettelijke armoedegrens dat door de landelijke politiek is vastgesteld. Een levensstandaard dat nog acceptabel is. Maar hoe acceptabel is het als je de touwtjes amper aan elkaar kan knopen? Als je voortdurend balanceert op het randje van bestaanszekerheid? Hoe erg is het als je nooit eens kunt uitgaan en bovendien, is dat niet voor iedereen verschillend? Er bestaan daarom ook alternatieve maatstaven om armoede zichtbaar te maken. Een ervan is de zogeheten budgetgerelateerde grens, ontwikkeld door het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).⁸ Deze kent twee varianten. De eerste kijkt naar een pakket onvermijdelijke basisbehoeften als wonen, kleding, voedsel en verzekeringen. Volgens dit criterium telt Nederland 233.000 arme huishoudens; 3,5 procent van het totaal. De tweede variant omvat daarnaast ook uitgaven voor deelname aan de samenleving als mobiliteit en verenigingsleven. Volgens deze norm zijn er 382.000 arme huishoudens ofwel 5,7 procent van alle huishoudens. Het verschil tussen beide varianten geeft al aan dat het armoedecijfer afhankelijk is door het criterium dat onderzoekers van tevoren hebben vastgesteld.

Het begrip 'armoede' blijft daarom, ondanks de stortvloed aan studies en cijfermateriaal, iets onbevredigends houden. Objectieve maatstaven lijken niet voorhanden, of komen niet overeen met het subjectieve gevoel van wat mensen zelf onder arm verstaan.

Basaal

'Armoede Live!', een project van Stichting Clip, analyseert vijf belangrijke trends die zorgen dat bepaalde groepen mensen uit de boot vallen.⁹ De eerste is die van stijgende uitgaven: alles wordt duurder. Het aantal apparaten met een stekker wordt goedkoper, maar de stroom duurder sinds 2000 zelfs met een kwart. Ook de olie- en gasprijzen stegen flink. Per maand betaalt een gemiddeld huishouden aan gas en elektra 150 euro. Dat kan een arm gezin niet (meer) opbrengen, terwijl de verlokkingen van de welvaart maar blijven trekken. Geen wonder dat steeds meer gezinnen een enorme schuldenlast hebben opgebouwd.

De tweede trend betreft instabieler inkomsten. De voorspelbaarheid van een vaste baan is de afgelopen jaren ingeruild voor projectmatige arbeid op basis van individuele kwaliteiten. Wie goed geschoold is en over veel vaardigheden beschikt, vindt prima zijn weg naar goedbetaalde banen. Maar vele middenstanders, kleine zelfstandigen, mensen die werken in de bouw, horeca of landbouw, weten van deze trend niet of nauwelijks te profiteren. Integendeel, de onzekerheid over de financiële situatie neemt alleen maar toe. Ook trend nummer drie wijst op het belang van

grotere flexibiliteit. De samenleving individualiseert, en ontwikkelt zich steeds meer van gemeenschap tot gezelschap: we maken ons vrijer van sociale verbanden. Relaties en contacten worden vluchtiger, tijdelijker, vrijblijvender. Mensen moeten daardoor netwerken opbouwen, uitbreiden en bijhouden. Het gaat om eigen initiatief. Dat is niet altijd eenvoudig.

De vierde trend hangt hier nauw mee samen. We moeten werken aan onszelf, aan onze ontplooiing en presentatie. In een kenniseconomie kun je niet zonder goede sociale en communicatieve vaardigheden. Je bent voortdurend bezig aan jezelf te schaven, om zo goed mogelijk voor de dag te komen. Dat moet ook wel, want de concurrentie is groot. Voor hen die behoefte hebben aan structuren en vaste contacten lijkt geen plaats meer te zijn. Tot slot trend vijf: informatie. De explosieve toename van informatie maakt het dagelijks leven buitengewoon complex. Voor grote groepen mensen is keuzevrijheid op allerlei gebied eerder een last dan een lust, omdat ze door reclame, marketing of de regelgeving het overzicht kwijt raken. Maar ze moeten wel.

Hoe kunnen we deze trends zodanig ombuigen dat iedereen, ook armen, weer kunnen meedoen? Dat is een lastige vraag, erkennen de uitvoerders van 'Armoede Live!'. Want dan morrel je aan structuren van de samenleving. Wat kan helpen is de negatieve kanten van rijkdom eens onder de loep nemen. Niemand wordt gelukkiger van nog meer geld. Integendeel, met de stijging van het aantal miljonnairs neemt eveneens het aantal verhalen over depressies, paranoia en eenzaamheid toe. Beide werelden, rijk en arm, moeten elkaar weer leren kennen.

Een inclusief mensbeeld wil mensen bij elkaar houden, mensen aan boord houden, of aan boord trekken als dat de enige mogelijkheid is om excessen te vermijden. Of het nu gaat om labiele rijken of psychotische armen. Of het nu de goudkust van Breda is of de negentiende-eeuwse stadswijk. Het inclusieve mensbeeld gaat ervan uit dat er geen exclusie is, niet van arm noch van arm en dat mensen moeten worden aangesproken op hun gemeenschappelijke deler."¹⁰

Recht doen

Dit mensbeeld heeft raakvlakken met het christelijk mensbeeld. De Bijbel spreekt immers opvallend vaak over rijkdom en armoede. Een van de grootste gevaren voor de rijke is dat je je naaste, die het misschien heel wat minder goed heeft, over het hoofd ziet. Sterker, dat hij of zij gebukt gaat onder onrecht en daardoor niet in staat is uit armoede te ontworstelen. Telkens weer laat God weten dat je je leven moet delen, want onrecht is hem een gruwel: elk mens is hem even lief. Rijken en machtigen moeten daarom als het even kan de samenleving zo inrichten, dat ieder mens, ook de zwakkere en oudere, tot zijn recht komt.

Veel gelovigen laten zich door de bijbel leiden. Zoals moeder Theresa. Gedreven door een diep verlangen Jezus te volgen, heeft zij haar leven lang ingezet om de allerarmsten te helpen. Enkele jaren geleden werd een groot aantal brieven van haar gepubliceerd¹¹, brieven die zij liever verborgen had gehouden omdat daar haar diepste ervaringen in haar relatie met God in waren beschreven. Daarin toont zij zich onvermoed als een eenzame vrouw, die heel vaak twijfelt aan haar roeping en aan het nut van haar activiteiten.

Langzaam, aan de hand van goede vrienden die haar geestelijk bijstonden, hervindt ze zich. Ze klampt zich vast aan het besef dat Jezus zichzelf ook verlaten voelde, zelfs te midden van zijn discipelen. Hij ging de weg van het kruis. En zo, onthulde zij, is het enige antwoord op deze beproe-

ving de totale overgave aan God en de aanvaarding van de duisternis in eenheid met Jezus. Het was inderdaad een beproeving. Wat moet het voor haar zijn als zij schrijft dat zij van de duisternis is gaan houden. Tegelijkertijd wil ze niet voortdurend blijven spitten in haar geestelijk leven. „Ons geestelijk leven moet eenvoudig blijven, opdat wij in staat zijn de geest van de armen te begrijpen.“¹²

De armen, daar gaat haar hart naar uit. Heel mooi is dan het slot van dit boek. Daarin komt roept zij gelovigen op mee te doen in nederige daden van liefde en mededogen, die misschien onbetekenend lijken maar niets minder zijn dan de middelen om Gods liefde uit te stralen naar iedereen die we tegenkomen. Moeder Theresa vertelt dan van haar ontmoeting met armen in de buitenwijken van Bourke. In een hut van golfplaat en oud karton zat een oude man, helemaal alleen, in het donker. Ze dringt aan, wil zijn bed opmaken, de vloer aanvegen, hem verzorgen. Dan vindt ze in een hoek een oude lamp. Waarom steekt u die niet aan, vraagt ze. Hij haalt zijn schouders op. 'Voor wie? Maanden en maanden en maanden is er nooit iemand bij me geweest. Voor wie zou ik hem aansteken?' „Dus zei ik: 'Als de zusters bij u komen, steekt u hem dan aan?' En hij zei 'Ja'. Dus begonnen de zusters hem te bezoeken, slechts vijf tot tien minuten per dag, maar zij begonnen met het aansteken van de lamp. Na enige tijd was hij zelf gewend het licht aan te doen. Heel geleidelijk aan stopten de zusters hun bezoeken aan hem. Maar 's morgens gingen ze altijd even bij hem langs. Toen vergat ik het hele voorval volkomen, maar na twee jaar liet hij een boodschap doorgeven 'Zeg tegen Moeder, mijn vriend, dat het licht dat ze in mijn leven heeft aangestoken, dan altijd brandt.' “¹³

¹ Ryszard Kapuscinski, Lapidarium. Observaties van een wereldreiziger. Amsterdam: De Arbeiderspers, 2003, pagina 136,137

² Free food for Europe's food, European Commission, 17 september 2008, http://ec.europa.eu/agriculture/markets/freefood/index_en.htm

³ www.voedselbank.nl

⁴ Bart Huynen, Armoede en inkomensongelijkheid in de Europese Unie, Centraal Bureau voor de Statistiek, 2009. Volgens deze definitie lopen momenteel 78 miljoen mensen in de Europese Unie, ofwel zestien procent van de totale bevolking, een armoederisico.

⁵ Stella Braam, Tussen gekken en gajes. Avonturen in de undercoverjournalistiek. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2003, pagina 14

⁶ Bart Demyttenaere, In vrije val: armoede in België, in: Jaarboek Onderzoeksjournalistiek 2004, WVOJ, pagina 49

⁷ www.armoedemonitor.nl

⁸ Arjan Soede, Naar een nieuwe armoedegrens? Basisbestedingen als maatstaf voor een tekortschietend inkomen. Den Haag: SCP-werkdocument, 29 augustus 2006

⁹ Ellie Smollenaars, Armoede Live! Analyse in beeld, woord en geluid van vijf trends in een rijke samenleving. Amsterdam: Aksant, 2008

¹⁰ Idem, pagina 98,99

¹¹ Moeder Teresa, Kom, wees mijn licht. De persoonlijke geschriften van de 'Heilige van Calcutta'. Baarn: Tirion, 2008

¹² Idem, pagina 197

¹³ Idem, pagina 305, 306